

Таким чином, як у дореволюційні часи громадянин не мав свободи волі у виявах своїх переконань, повсякчасно перебуваючи під недрімотним оком чисельних охоронців офіційної державної політики – духовенства, так і в час диктатури пролетаріату він користувався не меншою увагою з боку представників більшовицької влади, які зорієнтовували освіту й виховання в русло визначених державою ідеологічних установок.

М.Грабчук* (м.Івано-Франківськ)

ОСОБЛИВОСТІ СХІДНОГО ВІЗАНТІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ОБРЯДУ В ГУЦУЛІВ

Український християнський обряд, який є спільним для Українського православ'я і греко-католицизму, називають Візантійсько-українським і Східним. Джерела його формування починаються ще від Кирила і Мефодія, які проводили свою місіонерську діяльність мовою македонських болгар близько 863 року на території Велико-Моравії, зокрема, серед племен білих хорватів - предків сучасних гуцулів. Створені тут перші слов'янські єпархії поширювали кирило-мефодіївське християнство серед західноукраїнських племен Галичини і Закарпаття задовго до офіційного хрещення Русі-України.

Це християнство було Східно-Слов'янського Візантійського обряду. На початку X ст. князь Олег приєднав племена білих хорватів до Київської держави. Після прийняття християнства за часів Володимира тут почав формуватися власний, український християнський обряд. До старослов'янського християнського обряду вводяться місцеві звичаї. Для білих хорватів це були звичаї, проіндуковані пастушою культурою гірських народів. Характерними особливостями того обряду, як і сучасного Східного обряду в гуцулів, стало:

1) синтетичність і селективність, тобто здатність на основі власних народних язичницьких елементів обрядовості, а також відповідних власній духовності і потребам елементів обрядовості різних конфесій творити нові обрядові форми. Цей обряд не був і не є ні чисто візантійським, ні чисто латинським, ні чисто українським, ні чисто язичницьким. Він є новою формою, що створена на основі поєднання певних елементів з різних обрядових типів (і східного, тобто грецького, і латинського і старослов'янського (мова), і українського, і місцевого, тобто

---

* Грабчук М. – викладач Прикарпатського університету

язичницького) з етнопсихологією гуцулів - колишніх білих хорватів, їх світобаченням, світовідчуттям, з їх витонченими естетичними смаками, мистецькими талантами, життєвими потребами та обрядовою діяльністю, яка проіндукована пастушою культурою горян;

2) домінування в обрядових дійствах і змісту і форми, яка підсилює зміст, бо форма обрядодійства в гуцулів пов'язана з магічними особливостями, з язичницькими ритуальними традиціями, з містикою і символізмом християнства;

3) символізм і образність, які апелюють до кордоцентричності релігійності. Християнство для гуцулів є релігією радощів і благовістя, джерелом життєвої енергії та ентузіазму, тріумфальності та ейфорії. Великодні церковні пісенспіви "смертю смерть подолав" сприймаються як "воскресінням смерть подолав".

Християнську духовність українців характеризує не ортодоксальність, а динамізм. Для гуцулів це узгоджується і з особливостями етнопсихології, їх антиномічним вродженим консерватизмом та динамічністю характеру. Динамізм християнської духовності гуцула проявляється в антиномічному взаємопереплетінні різних гілок Вселенської церкви і успішному використанні цього в церковних обрядодійствах з урахуванням етнічних особливостей, тобто в етноконфесійному синкретизмі.

Київському християнству, яке засвоїло кирило-мефодіївську спадщину, були властиві: християнський універсалізм, толерантне ставлення до різних релігійних центрів, антимесіанство і антицезаропапізм, власний слов'янський обряд і богослужбова словенська мова, ранньохристиянська орієнтація, патріотичність, євангелізм, паулінізм і софійність [Історія православної церкви в Україні.- К., 1997.- С. 18]. Саме ці елементи стали складниками етноконфесійного синкретизму гуцулів.

Природним виявом розпаду Київської митрополії стало утворення в 1303 р. королем Юрієм, внуком Данила, Галицької митрополії, яка проіснувала 44 роки, і продовжувала традиції київського християнства. Зокрема Галицька митрополія проповідувала толерантність до різних релігійних центрів, ідеї антимесіанства і антицезаропапізму. Завдяки цим впливам релігійність гуцулів зазнала малих впливів звзантійщеної духовності і латинського католицизму, які намагалися зденаціоналізувати українське православ'я, знищити існуючий на протязі шести століть етноконфесійний синкретизм, що підтримувався духом старокиївського християнства. Саме охоронні мотиви щодо Східного Візантійсько-українського обряду та етноконфесійного синкретизму були основними

причинами (інспіровані ще загрозою латинізації, полонізації та русифікації української релігійної духовності) для укладення в 1596 р. Берестейської унії, яка була охоронною грамотою і для релігійності гуцулів. Серед прийнятих угод було: збереження непорушними звичаїв та обрядів української церкви Східного - обряду, заборона переходити з Східного обряду на латинський, примат папи і недопуск патріарших впливів.

Наступним охоронним кроком був Замойський синод 1720 р., серед постанов якого були: заборона вірним брати участь у Богослужіннях в російських церквах, заміна при хрещенні занурення поливанням, заборона хрестити дітей та брати миропомазання в латинських священників.

Після розпаду Польщі і переходу Галичини під владу Австрії уніатська церква в Галичині з її Східним Візантійсько-українським обрядом була названа греко-католицькою (через 200 років після Берестейської унії). В цей час була відновлюється Галицька митрополія, заснуються семінарії у Відні та Львові, виділяються місця (14 щорічно) для підготовки священників у Віденському університеті. Для врегулювання відносин між латинниками та греко-католиками укладено "конкордію". Все це продовжило дух старокиївського християнства аж до ХХ століття, бо "українська греко-католицька церква має чіткі установки щодо прав, обов'язків і орієнтації церкви в сучасному суспільстві; права людини вважаються нею основою прав народу; народ як етнос оголошується однією з найвищих цінностей, оскільки в "Історії спасіння" він є однією з основних категорій. Церква вважає своїм обов'язком вчити патріотизму, плекати у людей любов до рідної землі, але без "вузькоглядності, поскільки завади треба мати на увазі благо всієї людської сім'ї". Заперечуючи політичний і релігійний націоналізм, вона стоїть на тому, що любов до Батьківщини – це ознака християнства. [Християнство в контексті Історії і культури України.- К., 1997.- С. 10].

Відтак, виступаючи ядром етноконфесійного синкретизму, Східний Візантійсько-український обряд завдяки своїй селективності і синтетичності, пов'язуючи українське православ'я та греко- католицизм, сприяв тому, що конфесійна строкатість не дала можливості гуцулам зросіянитися чи зполонізуватися.

Греко-католики в Галичині (а відтак і гуцули) мали православне обличчя, римо-католицьке громадянство і просвічену австрійську душу [Там само.- С. 8]. Крім того, етноконфесійні синкретичні особливості Східного обряду в гуцулів проявляються в поєднанні християнського

віровчення з традиційною культурою гуцулів і язичницьким світоглядом.

Новозавітним принципом є говорити про діла Божі мовою кожного народу [Діян. 2,11], тобто і мовою обрядів. Крім того, трансцендентний елемент місії Христа повинен залишитися тим самим, а єврейський елемент - замінитися культурним елементом кожного народу. Тому поєднання християнського культу Східного обряду і народних гуцульських традицій обрядовості відбувається офіційно і на глибокому функціональному рівні.

Обрядодійство в гуцулів відзначається витонченим художньо-мистецьким смаком. Інтер'єри храмів оздоблені різьбою, вишивками і килимами ручної роботи. Така ознака архітектури храмів, як піднесеність до неба, символізує поєднання ангельського і земного начал їхньої релігійності. Ангельське начало в релігійності так поєднане з людським, що досягається гармонія земного з небесним, природного з надприродним. При цьому й Бог опускається до людини і людина підноситься до богоподібності.

В Галичині, що входила до складу Київської Русі поєднувалися з візантійським стилем мистецькі напрями східні й західні, які, відповідно, впливали на вже досить розвинуте місцеве мистецтво. Внаслідок взаємовпливів різних течій та стилів утворився їх своєрідний синтез, завдяки чому архітектура княжих часів почала набирати власного староукраїнсько-візантійсько-романського характеру. Вміло підібрані місця побудови церков на Гуцульщині є прикладом гармонійного komponування сакрального будівництва у навколишній краєвид. Типовими спорудами на Гуцульщині є тризрубні та п'ятизрубні дерев'яні церкви, які збудовані під впливом мурованої візантійської архітектури, але з урахуванням місцевих дохристиянських народних будівельних традицій. Характерно, що вони еволюціонують по лінії безупинного лету вгору і поширювання простору - від однобанної аж до дев'ятибанної і дев'ятизрубної церкви, поза якою подальший розвиток вже виявився неможливим. Гуцульські церкви, у більшості п'ятизрубні, мають форму хреста, найчастіше одну баню з шатровими перекриттями бічних зрубів в стилі бароко з різьбленими деталями.

Особливістю гуцульської церковної архітектури є те, що бані виростають з однієї п'ятизрубної основи, не розділені на окремі об'єми, символізуючи тим самим органічну єдність релігійних елементів різних систем. Невід'ємною частиною української дерев'яної сакральної архітектури є дзвіниці, які поєднали як архаїчні форми замково-оборонного будівництва, оборонних веж, так і ознаки романського стилю.

Українське церковне будівництво, зокрема дерев'яне церковне будівництво Бойківщини та Гуцульщини, завдяки поєднанню різних стилів, які однозначно відповідають етноконфесійній синкретичності, досягло найвищого рівня технічної та мистецької досконалості. Воно належить до найоригінальніших форм і конструкцій дерев'яного будівництва у світі. Так, триверха церква, яка поєднала стиль бароко з тонкою різьбою місцевих майстрів Гуцульщини, стала вершиною церковної дерев'яної архітектури гуцулів, налічуючи за нормою верхів 52 різновиди.

Водночас обрядодійства гуцулів відзначає не стільки церковний, як сімейний та індивідуальний характер. При цьому коло персонажів, порівняно з церквою, значно розширене: до нього включаються злі духи, демони, біси, дикі звірі, сили природи, з якими укладається договір на мирне співжиття. Під час звершення такої сімейної релігійної обрядовості відновлюється єднання між усіма її учасниками, а також з померлими родичами, з усіма стихіями Космосу. Настає відродження природи і людини.

Такому єднанню служить і весь Східний Візантійсько-український обряд в гуцулів. Згідно з східною теологією, храм має бути відтінком мікросмосу, зменшеним всесвітом, де б віруючі могли наблизитися до богоуподібнення і встановити духовні контакти з Богом, де Він знаходиться найближче до людей. Вікна храму нагадують очі, а центральна баня з хрестом – голову. Призначення останньої - піднятися над людьми й підняти їх самих.

Східний обряд – це такий напрям релігійного мистецтва, в якому органічно пов'язані всі його складові з переважанням містики християнства. Його основними ознаками є образність і символізм. Тому тут іконам, як зовнішньому вияву Божественної енергії, поклоняються явно і виразно, ототожнюючи їх з образами Бога і святих.

Мистецькі принципи східно-християнської іконографічної творчості виявляються у відкиданні меж часу і простору. Це підкреслюється золотим фоном і зображенням неперервності та повторюваності літургійного року.

Характерною ознакою релігійності гуцула є його уявлення про праведність світу. Бог, на їх переконання, знаходиться духовно серед людей. Іноді на іконах його зображують навіть у гуцульському одязі, серед гірської природи. Обрядово це закріплюється читанням Євангелії обличчям до людей і на головах вірних.

Ще однією особливістю Східного Візантійсько-українського

обряду в гуцулів є культ Богородиці, яка виступає одночасно в трьох іпостасях: Пречистої Диви, Божої Матері і Покрови. За В.Шухевичем, Богородиця і Пречиста Діва у гуцулів - це "дві відрубні особи". Вшанування Пречистої Диви виражено у піснеспівах "радуйся, невісто неневістная", а Божої Матері - у молитві "Богородице, Діво, радуйся". Таке вшанування підтримується в Богородичних святах протягом всього літургійного року.

Очевидно, що піднесенню ролі жінки в патріархальній гуцульській родині сприяє якраз Богородичний культ, що асоційований для гуцулів з софійним київським християнством. Він бере свій початок від проголошення Ярославом Мудрим Марії Володаркою Київської Русі й з часів побудови найстарішої церкви Благовіщення Божої Матері в Києві 1037 р. Починаючи з II ст. по всій Русі, в тому числі і на Гуцульщині будувалися церкви Святої Покрови з Іконою Богородиці, яка простягувала свій омофор над народом. Поширення культу Покрови Богородиці відображає материнсько-опікунські почуття Марії над Україною і Гуцульщиною зокрема. Характерно, що всі єпископи Східного Візантійсько-українського обряду носять, крім хреста, ще й панагію (зображенням Божої Матері).

Поширення культу Диви Марії пов'язане в гуцулів з неприйняттям ортодоксії християнства, а також з конфесійним впливом латинського християнства (бо Гуцульщина понад чотири століття була під владою Польщі), в якому відсутня акцентація на богородичності Марії, але посилений культ Диви Марії.

Одним з виявів Східного обряду є таїнства – такі обрядові дії, через які віруючому передається Божа благодать. Існують сім таїнств: хрещення, причащення, священство, покаєння (сповідь), миропомазання, шлюб та соборування. Основним є хрещення, яке вноситься навіть у Символ віри: "сповідаю єдине хрещення на відпущення гріхів". В гуцулів необхідність хрещення закріплена навіть у демонологічних співах мавок: "Бодай тато не прощен, що я умер нехрещен, бодай мама не прощена, що я вмерла нехрещена".

Ще одним яскравим виявом Східного обряду є літургійний рік. Початком Індикту тут вважається перше вересня, кінцем - 31 серпня наступного року. Центральне місце в літургійному році займає Спаситель: від Втілення і Різдва аж до Вознесіння, до дня П'ятидесятниці й Господнього пришествя [Катрій Ю. Пізнай свій обряд.- Львів, 1990.- С.11]. Літургійний рік - це відтворення живого Христа, містичне повторення таємниць з Його життя у серцях віруючих. Разом з тим літургійний рік –

джерело глибокого культу Богоматері.

Для Східного обряду характерне невіддільне поєднання обох культів - Христа і Богоматері: "хто почитає Христа - почитає також і Марію, хто не почитає Марії, - не почитає і Христа" [Там само.- С. 17].

Отже, релігійна духовність гуцулів проявляється у формі етноконфесійного поєднання традиційної культури гуцулів з християнсько-язичницьким синкретизмом Східного Візантійсько-українського обряду. Вона є джерелом їх життєвої енергії, а східний обряд - охоронним засобом і виявом самотності в релігійності гуцулів.

III З ІСТОРІЇ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА

В. Токман* (м.Київ)

“СВЯЩЕННЕ” ЯК КАТЕГОРІЯ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА

Формування понять і категорій, якими оперує людське мислення і культура - процес складний і довготривалий. Така специфіка логічного каркасу пізнання обумовлена його історичним характером, який насамперед акцентує увагу на стадіальності розвитку свідомості. Відомо, що первісні уявлення людини про світ мали міфологічне забарвлення. Їх відзначала безпосередня вплетеність у практику буденних відносин, а тому вони не ставили питання про власну сутність. Подібне їй не могло статися, оскільки індивід ще не усвідомлював себе як унікальну особистість. Його особистісне “Я” було невіддільним від природи або ж

---

* Токман Володимир - аспірант філософського факультету Київського університету ім. Тараса Шевченка